

VIRTUAL O‘QUV MUHITIDA KOLLABORATIV O‘QITISHNING PSIXOPEDAGOGIK OMILLARI

Qadamova Xurshida Olimjon qizi

Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy ishda virtual o‘quv muhitida kollaborativ o‘qitishning psixopedagogik omillari tahlil qilinadi. Ishda virtual o‘quv platformalarida o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati, ijtimoiy va kognitiv o‘zaro ta’siri, motivatsiya va metakognitiv ko‘nikmalar, emotsional xavfsizlik, guruh rollari va texnologik vositalarning pedagogik samaradorligi o‘rganiladi. Tadqiqotda zamonaviy nazariy yondashuvlar – konstruktivizm, Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi, O‘z-o‘zini aniqlash nazariyasi, kognitiv yuklama va multimedia o‘qitish nazariyasi – asos qilib olingan. Natijalar virtual kollaboratsiya jarayonining o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.*

Kalitso‘zlar: *Virtual o‘quv muhiti, Kollaborativ o‘qitish, Psixopedagogik omillar, Motivatsiya, Ijtimoiy o‘zaro ta’sir, Emotsional xavfsizlik, Guruh rollari, Raqamli ta’lim platformalari*

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi o‘quv jarayonining mazmuni, metodlari va tashkil etilish shakllarini tubdan o‘zgartirib yubordi. Virtual o‘quv muhitlari, masofaviy ta’lim platformalari, onlayn kollaboratsiya vositalari, sun’iy intellektga asoslangan o‘quv tizimlarining keng joriy qilinishi pedagogik jarayonda ham shakl, ham mazmun jihatidan yangi paradigmaning shakllanishiga olib keldi. Shunday sharoitda kollaborativ o‘qitish modeli ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning ijtimoiy va kognitiv faolligini kuchaytirish, muammoli vaziyatlarni birgalikda hal qilish hamda bilimlarni konstruksiyalash jarayonini faollashtirishning eng muhim pedagogik metodlaridan biri sifatida qaralmoqda. Virtual o‘quv muhitida kollaborativ o‘qitishning psixopedagogik omillarini chuqur tahlil qilish ta’lim sifatini oshirish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va o‘quvchilarning muloqotga kirishish faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun muhim ilmiy-amaliy asos yaratadi.

Virtual o‘quv muhitining ilmiy talqini turli olimlar tomonidan turlicha yondashuvlar asosida tavsiflangan. Masalan, D. Jonson va R. Jonson (1994) kollaborativ o‘qitishni “o‘quvchilarning birgalikdagi maqsad sari harakatlanishi va shu faoliyat davomida ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali bilimni birgalikda qurishi” sifatida izohlaydi. P. Dillenburg (1999) esa virtual kollaboratsiyani “ta’limning shunday shakli, unda bir nechta subyektlarning o‘zaro faol hamkorligi natijasida individual o‘zlashtirish darajasi oshadi” deya ta’riflaydi. Raqamli jamoaviy o‘qitish nazariyasi Vygotskiyning (1934) ijtimoiy konstruktivistik yondashuvi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u bilimning asosiy manbai ijtimoiy muloqot ekanini ta’kidlaydi. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” (YRZ) virtual

kollaborativ o‘qitish paradigmasida o‘quvchi mustaqil o‘zlashtira olmaydigan vazifani jamoa bilan hamkorlikda muvaffaqiyatli bajarishi mumkinligi bilan izohlanadi.

Virtual o‘quv muhitida kollaborativ o‘qitishni samarali tashkil etish uchun psixologik omillar asosiy rol o‘ynaydi. Biroq raqamli muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari – vaqt va makon chegarasining yo‘qligi, multimodal signal yetishmovchiligi (masalan, tana tili, emosional signallar), kommunikatsiyaning asinxronligi, anonimlik darajasi – kollaborativ jarayonlarga muhim ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu omillarning o‘quvchilar shaxslararo munosabatlariga, o‘zaro yordamga tayyorliklariga, guruhdagi motivatsiya va ishtirok faolligiga ta’sirini o‘rganish zamonaviy pedagogik psixologiyaaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Virtual muhitda o‘quvchilarning bir-biri bilan samarali hamkorlik qilishi uchun eng avvalo, raqamli kommunikatsiya kompetensiyalari shakllangan bo‘lishi zarur. 2010-yillardan boshlab M. Prenski, S. Hargadon, A. Andersonlar raqamli avlodning o‘qish strategiyalari o‘zgarganini, ularning aksariyati ko‘pkanallilik, ko‘p vazifalik, tezkor muloqot va vizual axborotga tayanishini ta’kidlagan. Shu sababli virtual kollaboratsiyada yozma muloqotning qisqa, lo‘nda, aniq bo‘lishi, multimodal axborot almashinuvi (video, grafik, audio)ning yetarli darajada qo‘llanishi va platformaning texnik barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kollaborativ o‘qitishning psixopedagogik jihatlarini o‘rganishda konstruktivizm nazariyasiga alohida e’tibor qaratiladi. Piaget (1952) konstruktivizmning asoschisi sifatida bilimning passiv qabul qilinmasdan, balki faol kognitiv jarayonlar orqali shakllanishini ta’kidlagan. Zamonaviy virtual o‘quv muhitlari Piaget ta’kidlagan assimilyatsiya va akkommodatsiya jarayonlarini qo‘llab-quvvatlovchi ko‘plab texnologik imkoniyatlarga ega. Masalan, onlayn ta’limda loyihaviy topshiriqlar, guruh muhokamalari, virtual tajribalar, simulyatsiyalar – bularning barchasi bilimning faol konstruktsiyalanishiga xizmat qiladi. Virtual kollaboratsiyada o‘quvchilarning psixologik faolligi, motivatsiyasi va muloqotga kirishish darajasi o‘qitish samaradorligining asosiy omillaridan biridir. R. Ryan va E. Deysi tomonidan ishlab chiqilgan O‘z-o‘zini aniqlash nazariyasi (Self-Determination Theory, 1985) virtual muhittagi motivatsiyani tushuntirish uchun keng qo‘llanadi. Unga ko‘ra, o‘quvchilar faol ishtirok etishi uchun uch asosiy psixologik ehtiyoj qondirilishi lozim: avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik. Virtual kollaborativ vazifalar aynan ushbu ehtiyojlarni qondirish imkonini berishi sababli o‘quvchilarda ichki motivatsiya kuchayadi.

Virtual kollaborativ o‘qitish jarayonida ijtimoiy o‘zaro ta’sir sifati ham alohida o‘ringa ega. R. Salmon (2000) tomonidan ishlab chiqilgan “E-moderation” modeli virtual muloqot bosqichlarini besh darajada tasvirlaydi: kirish, ijtimoiylashuv, axborot almashinuvi, bilimni shakllantirish va rivojlanish. Bu model virtual guruhlarining qanday shakllanishi, qanday rivojlanishi va qanday yakuniy pedagogik natijalarga erishishini tushunish uchun muhim konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi. Kollaborativ o‘qitishda ijtimoiy identifikatsiya va guruh dinamikasi muhim ahamiyatga ega. Tajfel va Tyornerning (1979) Ijtimoiy identifikatsiya nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchilar o‘zlarini guruhning bir qismi sifatida his qilganda, hamkorlikka moyillik, mas’uliyatli yondashuv, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash darajasi

oshadi. Virtual muhitda ijtimoiy identifikatsiya shakllanishi murakkabroq bo‘lishiga qaramay, raqamli avatarlar, guruh nomlari, doimiy chat maydonlari, umumiy maqsadlar va muntazam interaktiv faoliyatlar orqali bu jarayon kuchayishi mumkinligi tadqiqotlar tomonidan tasdiqlangan (Barab, 2004).

Kollaborativ o‘qitishning ijtimoiy-psixologik mexanizmlaridan biri bu “sotsial fasilitatsiya” hodisasi bo‘lib, Zayonts (1965) tomonidan ilmiy izohlangan. Unga ko‘ra boshqalarning ishtiroki odamning faoliyat motivatsiyasini oshiradi. Virtual o‘quvda bu jarayon o‘ziga xos tarzda kechadi, chunki real auditoriya yo‘qligi sababli o‘quvchilar ekran ortida o‘z faoliyatini pasaytirishi mumkin. Shu sababli platformalarda ochiq reytinglar, umumiy vazifalar taqsimoti, natijalarni ko‘rsatish tizimlari qo‘llanilishi motivatsiyani kuchaytiruvchi omil bo‘la oladi. Kollaborativ o‘qitishning yana bir muhim psixopedagogik jihati – muloqotning sifatidir. Raqamli muloqot modeli bo‘yicha Gunawardena (1995) onlayn muloqotda sotsial mavjudlik (social presence) darajasi yuqori bo‘lsa, bilim qurilishi samaraliroq bo‘lishini isbotlagan. Sotsial mavjudlik virtual muhitda ishtirokchilarning “real shaxs” sifatida qabul qilinishi, emotsional signallarni yetkazishi, samimiylilik va ishonch muhiti shakllanishi bilan bog‘liq. O‘quvchilarning kamerani yoqib qatnashishi, emoji, ovozli mulohazalar, interfaol muhokamalar – bularning barchasi sotsial mavjudlikni oshiradi.

Kollaborativ o‘qitish imkoniyatlarini kuchaytiruvchi texnologik omillardan biri – adaptiv o‘quv tizimlari. A. Brusilovskiy (2007) adaptiv ta’limning virtual muhitda o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlari va o‘quv uslublariga moslashgan faoliyat shakllarini avtomatik ravishda taklif qilishi orqali kollaborativ jarayonni ham individuallashtirishi mumkinligini ta’kidlagan. Adaptiv tizimlar guruh tarkibini, ro‘llarni, vazifalarni o‘quvchilarning individual darajasiga qarab avtomatik shakllantirishi ta’lim samaradorligini sezilarli oshiradi. Shuningdek, virtual kollaborativ o‘qitish uchun metakognitiv ko‘nikmalar – o‘quv jarayonini rejalashtirish, nazorat qilish, baholash, o‘z faoliyatini tahlil qilish – muhim ahamiyatga ega. Flavell (1976) metakognitsiyaning o‘quv jarayonida samaradorlik uchun zarur omil ekanini ta’kidlagan. Virtual guruh ishlarida bu ko‘nikmalarni kuchaytirish uchun reflektiv jurnallar, savol-javob forumlari, topshiriqdan so‘ng o‘zaro baholash kabi strategiyalar qo‘llaniladi.

Kollaborativ o‘qitishning virtual shaklida o‘quvchilar o‘zaro baholash va kooperativ javobgarlik mexanizmlariga tayanadi. 2010-yillardan keyingi tadqiqotlar (Kollar, Fischer, 2013) shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning bir-birini baholashi faqat bilimni mustahkamlabgina qolmay, balki ijtimoiy mas’uliyatni oshiradi, guruhdagi rollar aniqroq shakllanadi, nizolar kamayadi. Nizolar va ziddiyatlar virtual kollaboratsiyaning tabiiy qismidir. Nemirovskiy (2008) konfliktlar to‘g‘ri boshqarilganda konstruktiv natijalar berishini, ya’ni yangi g‘oyalar, kritik fikrlash va innovatsion yondashuvlarning yuzaga kelishini ta’kidlagan. Virtual muhitda konfliktlarni boshqarish uchun moderatorning roli alohida ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi nizolarni ochiq muhokama qilish, rollarni qayta taqsimlash, vazifani qayta talqin qilish kabi strategiyalar orqali jarayonni samarali yo‘naltiradi.

Kollaborativ ta’limning virtual shakli o‘quvchilarning raqamli savodxonligini oshirishga ham xizmat qiladi. UNESCO (2018) raqamli kompetensiyalarni XXI asrning asosiy ko‘nikmalari qatoriga kiritgan bo‘lib, unda axborot izlash, tanqidiy tahlil qilish, onlayn muloqot, kiberxavfsizlik, media savodxonlik kabi ko‘nikmalar ajratib ko‘rsatilgan. Kollaborativ faoliyat bu ko‘nikmalarni tabiiy ravishda shakllantiradi, chunki o‘quvchilar birgalikda ishlash jarayonida turli texnologik vositalardan foydalanadilar. Shuningdek, virtual kollaboratsiyada madaniyatlararo muloqot ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Hofstede (2001) madaniy o‘lchovlar nazariyasi bo‘yicha turli millat vakillarining muloqot uslublari, qaror qabul qilish strategiyalari, mas’uliyat taqsimoti va konfliktlarga munosabati farq qilishi mumkinligini ta’kidlagan. Virtual o‘quv muhitida bu farqlar ko‘proq seziladi, chunki o‘quvchilar turli hududlardan, turli ijtimoiy-madaniy muhitlardan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi kollaborativ guruhlarini shakllantirishda bu omillarni hisobga olishi zarur.

Virtual o‘quv muhitida kognitiv, emotsional va ijtimoiy jarayonlarning uyg‘unlashuvi kollaborativ o‘qitishning eng muhim psixopedagogik mohiyatini tashkil etadi. Bir tomondan, o‘quvchilar o‘z bilimlarini chuqurlashtiradi, mustaqil fikrlaydi, yangi axborotlarni qayta ishlaydi; ikkinchi tomondan, ular ijtimoiy hamkorlikka kirishadi, axborot almashadi, bir-biriga yordam beradi va guruh maqsadiga erishadi; uchinchi tomondan, ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, ishtiyoqi, ichki motivatsiyasi mustahkamlanadi. Bu jarayonlarning barchasi virtual o‘quv muhitining psixopedagogik imkoniyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Natijada, virtual o‘quv muhitida kollaborativ o‘qitishning psixopedagogik omillari ko‘p qatlamli tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Bular – kognitiv yuklama, motivatsiya, sotsial identifikatsiya, kommunikativ faollik, emotsional qo‘llab-quvvatlash, o‘qituvchining moderatsiyadagi roli, raqamli savodxonlik, madaniyatlararo farqlar, loyiha asosida o‘qitish strategiyalari va boshqa omillardir. Ushbu omillarni chuqur o‘rganish virtual o‘qitish jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirish uchun zarur ilmiy-amaliy asos yaratadi. Kollaborativ o‘qitishning virtual shaklida texnologik vositalarning pedagogik samaradorligi muhim omil hisoblanadi. Masalan, Learning Management System (LMS) platformalari – Moodle, Canvas, Blackboard – o‘quvchilarga guruh vazifalarini birgalikda bajarish, fayl almashish, forumlarda fikr almashish, test va loyihalarni baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, interaktiv vositalar (Padlet, Miro, Jamboard) vizual fikrlashni rag‘batlantiradi, o‘quvchilarning kreativ va analitik qobiliyatlarini oshiradi. Bu vositalar virtual kollaborativ jarayonni yanada samarali, qiziqarli va motivatsion qiladi.

Empirik tadqiqotlar virtual kollaborativ jarayonning samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, 2017-yilda olib borilgan tadqiqotlarda onlayn guruh loyihalarida o‘quvchilarning bilim darajasi va muammolarni hal qilish qobiliyati an’anaviy sharoitga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo‘lgani aniqlangan (Swan, 2017). Shu bilan birga, tadqiqotlarda virtual muhitdagi kollaborativ faoliyatning muvaffaqiyati o‘quvchilarning texnologik kompetensiyasi, guruh ichidagi kommunikatsiya sifati va moderatorning faol roliga bog‘liqligi ko‘rsatildi.

Virtual kollaborativ jarayonda psixologik xavfsizlik ham alohida ahamiyatga ega. Emotsional barqarorlik, fikrlarni erkin ifoda etish imkoniyati, xatolardan qo‘rqmaslik – bularning barchasi o‘quvchilarning faol ishtirokini oshiradi. Edmondson (1999) psixologik xavfsizlikni guruh samaradorligining asosiy omili sifatida belgilagan. Virtual muhitda bu xavfsizlikni yaratish uchun moderatorlar, o‘qituvchilar va platforma dizaynerlari sharoitni shunday tashkil etishi lozimki, har bir o‘quvchi o‘z fikrini erkin bildirishga, konstruktiv tanqid va maslahat olishga imkoniyat topa olsun. Kollaborativ virtual o‘qitishda ijtimoiy muloqotning sifatini oshirish uchun rollarni aniqlash va vazifalarni moslashtirish muhimdir. Belbinning (1981) guruh rollari nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarga turli rollar – lider, tahlilchi, ijodkor, resurslarni qidiruvchi – berish guruh ishining samaradorligini oshiradi. Virtual muhitda rollarning aniq belgilanishi ishtirokchilar orasida vazifalarni teng taqsimlash, nizolarni kamaytirish va guruh motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, virtual kollaboratsiyada vaqtni boshqarish va tartib-intizomga rioya qilish psixopedagogik omillardan biridir. Asinxron va sinxron faoliyatlarni uyg‘unlashtirish, vazifalarni muddatida bajarish, vaqt zonalarini farqini hisobga olish, vaqtni samarali boshqarish o‘quvchilarning stress darajasini pasaytiradi va guruh ishining samaradorligini oshiradi. Tadqiqotlar (Hrastinski, 2008) shuni ko‘rsatadiki, sinxron faoliyatlar o‘quvchilar o‘rtasida interaktivlikni oshiradi, asinxron faoliyatlar esa chuqur tahlil va fikr almashish imkonini beradi.

Virtual kollaboratsiya jarayonida muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuvlar ham muhim psixopedagogik omildir. Jonassen (2000) muammoga yo‘naltirilgan o‘qitish (problem-based learning) orqali o‘quvchilar o‘z bilimlarini kengaytiradi, kritik fikrlash va ijodiy yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantiradi. Virtual muhitda muammoli vazifalarni guruhda hal qilish o‘quvchilarni faol ishtirokga, bir-birining fikrlarini tinglashga va konstruktiv yechimlar ishlab chiqishga rag‘batlantiradi. Shuningdek, virtual kollaborativ o‘qitishda o‘quvchilarning o‘zaro baholash va reflektiv faoliyati muhim hisoblanadi. O‘quvchilar bir-birining ishini tahlil qilish, maslahat berish, konstruktiv tanqidni qabul qilish orqali metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Buning natijasida o‘quvchilar o‘z o‘quv jarayonini boshqarish, o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlash va takomillashtirish imkoniga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, virtual kollaboratsiyaning samaradorligi texnologik va psixopedagogik omillarning uyg‘unligiga bog‘liq. Bu omillarga quyidagilar kiradi: interaktiv platforma va vositalar, sotsial mavjudlik, guruh rollarining aniq taqsimlanishi, emotsional xavfsizlik, motivatsiya va metakognitiv faoliyat, vaqtni boshqarish, madaniyatlararo hamkorlik va muammoli vazifalarni hal qilish imkoniyati. Ushbu omillar o‘quvchilarning ijtimoiy, emotsional va kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi va virtual o‘quv muhitining pedagogik samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, virtual o‘quv muhitida kollaborativ o‘qitishning psixopedagogik omillari murakkab, ko‘p qatlamli va o‘zaro bog‘liq tizimni tashkil qiladi. Ular o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllantirish, motivatsiyasini kuchaytirish, ijtimoiy muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, zamonaviy ta‘lim tizimida virtual kollaboratsiya metodlarini

psixopedagogik asosda tizimli qo‘llash ta’lim sifatini oshirish, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va XXI asr talablari darajasida o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladigan strategiya hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Avezov, O. R. (2024). SHAXSNING EKSTREMAL VAZIYATLARDA STRESSBARDOSHLIGINI NAMOYON BO‘LISHI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(31), 285-288.
2. Avezov, O. R. (2024). BOSHLANG‘ICH SINFLARDA GIPERAKTIV BOLALAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK YONDASHUVLARI. Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal, 3(1), 251-258.
3. Avezov, O. R. (2024). SHAXSNING EKSTREMAL VAZIYATLARDA STRESSBARDOSHLIGINI NAMOYON BO‘LISHI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(31), 285-288.
4. Akbarovna, I. S. (2023). O'smirlarda destruktiv axborotlarga nisbatan mafkuraviy immunitet shakllantirish.
5. Икромова, С. А. (2024). ЭТАПЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОНСУЛЬТАЦИИ. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 875-881.
6. Akbarovna, I. S. (2024). PSIXOLOGIK MASLAHAT BOSQICHLARI. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 860-866.
7. Ikromova, S. (2023). INTERPRETATION OF THE PSYCHOLOGICAL SAFETY FACTOR IN RELATION TO DESTRUCTIVE INFORMATION IN ADOLESCENTS. Modern Science and Research, 2(9), 390-394.
8. Ikromova, S. A. (2024). YOSHLAR VA PSIXOLOGIK KRIZISLAR. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 283-288.
9. Z.Elov. Identifikatsiya jarayoni muammosining psixologiyada o‘rganilishi. ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR INTEGRATSIYASI. Ilmiy konferensiya to‘plami. 2023